

HAGABLADET

Nr 3 / 2002

Fosterländska naturens värn

DET SENA 1800-TALETS VETENSKAPLIGA DEBATT OM "RIKSPARKER" OCH NATIONALPARKER PEKAR FRAM MOT LAGEN OM NATIONALSTADSPARKEN

av Wilhelm Odelberg

År 1885 bildades Svenska turistföreningen. För vår natur och kultur intresserade män och kvinnor sågs vandra i ödemarker med benlindor och långa kjolar och med vandringsstavar i händerna. Naturligtvis kunde de vid sidan av strapatser och skönhetsupplevelser bli oroade av vad som hände vid den hårdhänta exploateringen av naturen – Har språnget, Stora Sjöfallet etc.

Varningsordet kom från en man med utomordentlig auktoritet. Det var mineralogen och ishavsforskaren Adolf Erik Nordenskiöld. Året 1880, samma år som den berömda färden med *Vega* runt Europa och Asien avslutats, klev Nordenskiöld helt naturligt in i rollen som "naturvetenskapsmannen som hjälte", ett uttryck som präglats av Tore Frängsmyr i en av hans vetenskapshistoriska studier. I en festskrift 1880 ägnad minnet av Per Brahe d.y. framförde Nordenskiöld tanken på att till skydd för hotade värden inrätta vad han kallade "riksparker".

Hans skrift kan sägas vara inledningen till hela frågan om nationalparker. Nordenskiöld framhöll: "För varje dag blir det inflytande det senaste århundradets stora uppfinningar utövat på den natur som omger oss allt mer och mer märkbart. Den avlägsnaste landsbygd genomkorsas snart av järnvägar och telegrafer. Sågverk och andra verkstäder av mångahanda slag anläggas långt in i ödemarken och samlar en talrik befolkning i urgammal obygd. Odlarnas arbete belönas sedan åkerbruket blivit fäst på vetenskaplig grund med en riklig äring även där jorden ansetts värdelös; sjöar sänkas, myrar uttorakas, skogen avverkas. Nya skogsparker planteras. Gammal fritt växande skog kommer snart att anses som ett lika säkert tecken på dålig skogshushållning som naturliga ängar på dålig ängsskötsel och svedjning på dåligt åkerbruk."

Förändringarna medför lycka och välstånd för miljoner och utgör den rätta måttstocken på ett lands utveckling. "Men", säger Nordenskiöld, "samtidigt ligger det något nedtryckande i känslan att våra efterkommande knappast skall kunna göra sig ett tydligt begrepp

Nationalstadsparken är unik i sitt slag, men skyddet av naturområden har en lång förhistoria. 1909 inrättades de första nationalparkerna i Sverige. Redan 1880 lanserade mineralogen och ishavsforskaren Adolf Erik Nordenskiöld (1832–1901) tankar på att inrätta särskilda "riksparker" till skydd för botade områden.

om fädernas land. Det kommer att bli svårt att få en fulltonig föreställning om den natur med vilken våra förfäder hade att kämpa sin första strid. För konstverk av >>>

HAGABLADET

är en tidning för natur och kultur vid Haga-Brunnsvikens. Den utkommer med fyra nummer per år. Lösnummerpris 10 kr.

REDAKTION:

Evalena Lidman,
Sverker Michélsen.

ANSVARIG UTGIVARE:

Lars Sundström,
Haga-Brunnsvikens
Vänner.

HAGA-BRUNNSVIKENS
VÄNNER

info@haga-brunnsvikens.org
Box 23224
104 35 Stockholm

Uppfriskande bildning

"VILKEN MORGON! JAG HADE LAGT mig tidigt kvällen förut och sovit i ett hela natten. Jag sover aldrig utan att drömma, men den nattens drömmar voro blå och lätta. Jag red utåt Haga runt om ekotemplet, förbi koppatälten. Dagg och spindelväv över alla buskar och snår och ett stort sus genom träden. Deva var vid sitt käckaste lynne, jorden dansade fram under oss, ung och frisk som på skapelstens söndagsmorgon. Jag kom till ett litet värdshus; jag kände till det, jag var ofta där i våras under mina morgonritter... Jag satt av och tömde en flaska öl i ett enda drag, så tog jag den brunögda

flickan om livet och svängde henne runt ett varv, kysste henne på håret och red min kos.

Som det står i visan."

DOKTOR GLAS, DETTA MÄSTERSTYCKE i melankoli, moralfrågor och stockholmsskildring från 1905, författat av Hjalmar Söderberg, förs i dagarna fram för läsning på bred front. Stadsbiblioteket tar romanen som utgångspunkt för en kampanj för att öka läslusten i Stockholm.

Ett lovtärd initiativ. Vi känner igen oss i Haga-Brunnsvikens vänner, bildning är kanske den viktigaste uppgiften för föreningen. Kunskapen fördjupar vår upplevel-

se av området, kunskapen är dess viktigaste värn. Och i linje med detta utgörs hela detta Hagablad av annonser för bildande läsning! Ta tillfället i akt till förkovran, och upplev Haga med friska ögon...

Doktors namn, som vittnar om hans oräddhet att se sin egna sanna natur, har f.ö. viss bäring på aktuella skeenden. Det första avgastornet för Södra länken – ett torn i stål och glas, av upphovsmännen döpt till Av-Glas-Torn – har rests. Männe får vi framöver se sådana även i Parken, då Norra länken drar fram. Norra länken är också en av höstens programpunkter, se Hagabladets baksida! ●

Nationalstadsparken är också en plats som i sig är viktig i naturskyddets historia, flera av de tidiga förespråkarna var verksamma i området. Så den tyske vetenskapsmannen Hugo Conwentz (1855–1922), som ofta besökte Sverige och nyttjade samlingarna i Kungl. Vetenskapsakademiens bibliotek.

»»» forntida mästare betalas väldiga belopp. Vad skulle man inte om ett århundrade vilja ge för en verklig bild av fosterlandet sådant det varit förr medan den odlade arealen var liten och det ännu fanns orörda sjöstränder och stora skogar. Ännu finns sådana områden kvar, men de försvinner för varje dag.” Inte skulle det vara kostsamt att för efterlevande bevara bilden av dem.

Nordenskiöld kommer sedan med sina förslag: ”De nordiska länderna har vidsträckta områden kronojord, som just inte lämnar någon avkastning. Utan större uppoffring för staten kunde lämpliga områden väljas ut och förklaras för rikspark. Här skulle skog, mark och sjö stå alldeles orörda. Träd skulle inte få fällas, snår inte röjas, gräs inte mejas. Alla djur, utom verkliga skadedjur, skulle vara trygga för jägarens bössa. Vården av sådana områden skulle inte medföra någon nämnvärd kostnad.”

Det var dock bråttom. Om det inte skulle bli för sent, måste riksparker fridlysas så snart som möjligt. Sin verkliga betydelse skulle riksparken först få i en framtid, då någon svårtillgänglig landsdel knappast mer finns. Allsidigheten var viktig. Parken borde innehålla berg och sjöar, myrmarker och moar samt dessutom odlingsbar mark och äng. Om hans förslag till riksparker

skulle bli verklighet, då skulle inte många år förgå innan riksparker blir bland de mest berömda i Europa. Med tacksamhet skall våra efterkommande minnas den dag då parken grundlagts.

Man kan spekulera över om Nordenskiöld från hemkomsten med *Vega* i april till augusti 1880, då han publicerade sitt förslag, hade inspirerats av vad nordamerikanska kollegor yttrat om den av kongressen 1872 fridlysta Yellowstone National Park i Wyoming, som för all framtid skulle frias från åverkan och bli till folkets nytta och rekreation. Bevarandetanken låg för övrigt i tiden. Arthur Hazelius började under 1870-talet sin intensiva verksamhet att rädda resten av den gamla bondekulturen, som snart tycktes gå sin undergång till mötes, och med den av honom formulerade devisen: ”Den tid kan komma då allt vårt guld ej räcker att forma bilden av en svunnen tid.”

Redan 1877 hade Per Arvid Säve, berömd som antikvarisk forskare, samlare och antecknare publicerat en uppsats i Svensk jägareförbundets tidskrift benämnd ”Sista paret ut?” tankar om behovet av en lag mellan människor och djur. Det är egentligen vårt äldsta naturskyddsdokument, och har kallats en varmhjärtad framställning av människans plikt mot djuren. Säve påyrkade mellanfolkliga bestämmelser för djurens skydd. Mycket av den moderna naturskyddsrelsens program förebådas här. Säkert kände Nordenskiöld Säve. Han läste dennes artikel. Hur som helst så förklingade deras meningar tills vidare ohörda. De tycks inte ha mottagits med särskilt stort intresse på inflytelserikt håll.

Det blev i stället en annan ropande röst, som fick större gehör. Idén till ett ordnat och målmedvetet naturskydd kom till Sverige under 1890-talet från Tyskland, Hugo Conwentz är nog i Sverige ett rätt bortglömt namn. I internationella framställningar brukar han däremot framhållas som den moderna naturskyddsrelsens verkliga upphovsman och främste förkämpe. Conwentz hade stark anknytning till

Karl Starbäck (1863–1931) skrev i en riksdagsmotion 1913 om Djurgårdens bevarande som park att Djurgårdsparkerna ”äro nödvändiga för tusentals människors trevnad och hälsa”. Decennierna kring sekelskiftet 1900 diskuterades kraftiga exploateringar av Djurgårdsmarken. Motionen förebådar, tillsammans med andra skrifter från tiden, lagen om Nationalstadsparken.

Sverige. Han var från Danzig och levde mellan 1855 och 1922, blev professor och titulerades ”geheimerat” och fick sitt institut Staatliches Institut für Naturschutz. I Tyskland publicerade han 1904 ”Die Gefährdung der Naturdenkmäler”, där han utvecklade och genomförde ett program för att rädda delar av det ursprungliga landskapet. Redan 1892 hade han i Svenska Vetenskapsakademiens handlingar publicerat en skrift om fossila träd. Tidigt fick han kontakt och samarbete med flera av akademiens ledande personer. År 1914 talade han i Svenska sällskapet för antropologi och geografi om ”Skydd åt det naturliga landskapet jämte dess växt- och djurvärld, särskilt i Sverige”. Detta föredrag trycktes i tidskriften *Ymer*.

Conwentz fortsatte oförtrutet sin upplysningsverksamhet. 1915 publicerade han i Sverige ”Naturskydd vid planläggning och utförande av industriella anläggningar”. Kort före sin död i Berlin 1922 skrev han i Stockholms Dagblad artikeln ”Hembygdsvård i Sverige”. Conwentz var en mångsidig vetenskapsman, främst botaniker men framlade också flera skrifter i västpreussisk arkeologi. Han besökte ofta Vetenskapsakademiens bibliotek, effektivt assisterad av amanuensen Greta Ekelöf, som 30 år gammal gifte sig med den åldrade vetenskapsmannen och efter hand död utförde ett omfattande arbete

Einar Lönnberg (1865–1942), zoolog, professor vid Naturhistoriska riksmuseet, länge ordförande i Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté. Tongivande i utredningar om naturskydd i början av 1900-talet.

med hans bibliografi och efterlämnade manuskript.

Conwentz vistelser i Sverige förde honom i kontakt med flera riksdagsmän. En av dessa var lektorn i Gävle Karl Starbäck. Denne var på sin tid en av de mer uppmärksammade frisinna politikererna i Andra kammaren. Han tog intryck av Conwentz upplysningsverksamhet. Vid sidan av naturintresset kom hembygdsvården alltmer att bli Starbäckes livsintresse. Han deltog 1909 i grundandet av Svenska naturskyddsföreningen och 1916 i stiftandet av Samfundet för hembygdsvård och var dess ordförande till kort före sin död 1931.

I Andra kammaren motionerade Starbäck i april 1904 om skydd för Sveriges natur och naturminnesmärken. Åtskilligt av Nordenskiöld och Conwentz idéer återkommer här. Riksdagen beslöt att hos Kungl. Maj:t begära utredning i dessa frågor. Dessförinnan hade Vetenskapsakademien och Domänstyrelsen bland andra lämnat yttranden. Regeringen uppdrog ärendet år Jordbruksdepartementet, som tillsatte utredningen. Bland utredarna återfanns flera av de ledande naturvetenskapsmännen, främst bland dem professorn vid Naturhistoriska riksmuseet Einar Lönnberg. Denne var zoolog, vars betydelse för studiet av Sveriges fauna inte kan över-skattas. Lönnberg besatt närmast en linnéansk mångsidighet både i fråga

om vetenskapligt och populärvetenskapligt författarskap, som saknar motstycke i Sverige. Han startade tidskriften Fauna och Flora, var ordförande i Svenska jägareförbundet och i Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté. Han gav ut Linnés föreläsningar över djurriket.

Bland de andra sakkunniga kan nämnas professorerna Gustaf Retzius och Alfred Gabriel Nathorst. Som specialist på de rent legislativa frågor, som naturligtvis inställde sig, kallades justitierådet Louis Améen. Denne var starkt engagerad i turist- och naturskyddsärenden. Han var i två omgångar sekreterare i Svenska turistföreningen och var i åtskilliga år föreningens ordförande, där han utförde ett energiskt och framgångsrikt arbete.

Betänkandet lämnat 1907 kom att bilda grunden till hela frågan om inrättande av nationalparker, som också blev beslutat 1909.

Man hade gått grundligt tillväga och infordrat utförliga beskrivningar av hur naturskyddsfrågor hanterats i Danmark, Norge, de tyska delstaterna, Österrike, Schweiz, Holland, Frankrike, Storbritannien och Irland och framför allt i USA, där Yellowstone National Park studerats särskilt.

Sälunda tillkom den 30 juni 1909 Lag om nationalparker med många detaljerade bestämmelser om deras inrättande, förvaltning och vård.

Kungl. Vetenskapsakademien fick uppdraget att ha det övergripande ansvaret för de tio nationalparkerna som inrättades samtidigt. Vetenskapsakademiens ansvar flyttades enligt regeringsbeslut 1953 till Domänverket och sedan till Statens naturvårdsnämnd och slutligen till Naturvårdsverket, då detta inrättades 1967 med förnyad instruktion 1988.

Fil. dr Wilhelm Odelberg är f.d. överbibliotekarie hos Stockholms universitet och Kungl. Vetenskapsakademien. Artikeln är baserad på föredrag hållet vid seminarium på KVA – se anonnisen här intill!

KUNGL.
VETENSKAPSAKADEMIEN
OCH
NATIONALSTADSPARKEN

Ny publikation om parken som utgår från föredrag hållna vid seminarium, med bidrag av:

Erling Norrby
Nationalstadsparkens många ansikten

Wilhelm Odelberg
Det historiska perspektivet

Ulrich Lange
Djurgårdens kulturpräglade natur

Margareta Ihse
Kan biodiversiteten i Nationalstadsparken bevaras?

Bengt Hamdahl och Staffan Westerlund
Ett samtal om Lagen om Nationalstadsparken

BOKERBJUDANDE
TILL HAGA-BRUNNSVIKENS
VÄNNER

Skriften kan av medlemmarna inhandlas för 50 kronor. Beställs per telefon, 08-673 95 00, per e-post, info@kva.se, eller på plats på Vetenskapsakademien under kontorstid. Med reservation för att lagret kan ta slut.

Missa inte kommande bokerbjudanden.

HAGA – BRUNNSVIKENS VÄNNER

Bli medlem!

Årsavgift 125 kronor. Familjemedlem, ungdom och studerande upp till 25 år 50 kr.
Föreningar och företag 250 kr. Postgiro: 428 37 57 – 5.

HÖSTENS PROGRAMPUNKTER

Onsdagen 25 september, 18.00

NORRA LÄNKEN
I SJÄLVA VERKET

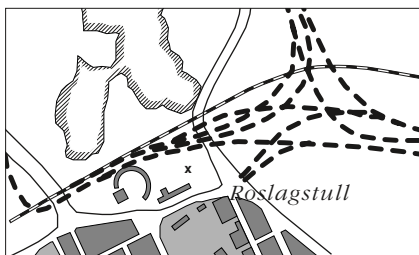
Greger Carpelan

visar och kommenterar den
planerade sträckningen.

Stopp vid Carl Eldhs ateljé där

Åsa Cavalli-Björkman
berättar.

Samling vid Sparres träslott,
Lögebodavägen 11. (Uppför backen
mot Bellevue från Roslagstull.)

Norra länken – ett virrvarr på alla sätt.
Här passagen vid Bellevue. Sparres trä-
slott markeras med x.

Lördagen 19 oktober, 13.00

DJURGÅRDENS GRÖNA
LANDSKAP

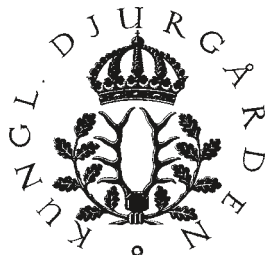
Presentation av Kungl. Djurgårdens
Förvaltning och en
rundvandring med parkchef

Gunnar Björkman

och jägmästare

Henrik Niklasson

Stora Skuggans väg 22. Lämplig buss-
tur: linje 40, 12.28 från Odenplan.

Karaktärsträdet framför alla andra
på Djurgården, eken, pryder med själv-
klarhet Kungl. Djurgårdens
Förvaltnings emblem.

Torsdagen 14 november, 19.00

MED FREDRIK BLOM
I EKOPARKEN

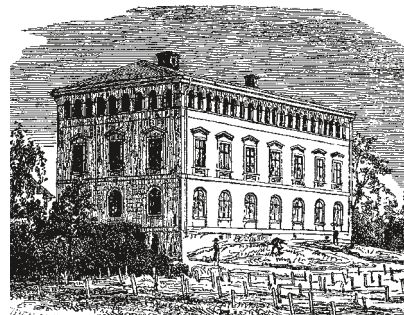
Föredrag av docent

Eva-Lena Bengtsson

Plats: Bloms hus, mitt i universitets-
området, intill biblioteket.

T-bana universitetet, buss 40.

Vi ses i porten.

Bloms hus. Ursprungligen huvudbygg-
nad i Kungl. Lantbruksakademiens
Experimentalält. Nu förvaltningsbygg-
nad för universitetet. Bild från ca 1864.

Naturguide för yngre

”Visste du att trollsländor kan flyga baklänges?” Nej, det är bara att erkänna; det är mycket man inte vet. Nu finns chansen att lära nytt med *Naturguide för yngre* som getts ut av Världsnaturfonden WWF.

På 10-talet uppslag presenteras olika delområden i Ekoparken, Ulriksdal, Haga, Bergianska osv. I vart och ett fokuseras en handfull djur och växter, och en liten ”Visste du att”-ruta och vägbeskrivning hör också till.

Beskrivningarna är ofta inriktade på djurens utseende och läten, som stöd för identifiering av dem på lokalen. Längst bak finns en krysslista, där den flitige naturskådaren kan bocka av sina fynd. I läsanvisningen föreslås djurbok och flora som komplement. Detta upplägg tycks vettigt. Alternativet, att illustrera alla omnämnda djur, hade förmodligen tyngt framställningen. För text står Karin Bergqvist, vinjetter och karta har tecknats av Caroline Andersson.

Ett stort aber, dock: skriften går inte att få tag på. Upplagan var för liten och har nu tagit slut. Dessbättre finns, i väntan på ett eventuellt nytryck, en pdf-fil att läsa på www.wwf.se, och där finns ytterligare information om organisationens pedagogiska projekt. Klicka på Utbildning/Ungdom. ●

ett experiment
i hållbar
utveckling

NATIONAL
STADS
PARKEN

BOKERBJUDANDE TILL HAGA-BRUNNSVIKENS VÄNNER

”Det historiska landskapet Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården är Sveriges äldsta och mest besökta tätortsnära frilufts- och rekreationsområde. Det ligger mitt i Stor-Stockholm vid gränsen mellan skärgården och Mälardalen, är rikt på kulturella minnen och har en intressant biologisk mångfald.

Närheten till storstaden gör detta landskap lätt tillgängligt för allmänheten. Men närheten gör det också attraktivt för olika slag av exploateringar. 1995 fick området därför skydd som Sveriges första nationalstadspark genom ett enhälligt beslut i riksdagen.

Syftet med lagstiftningen är att förstärka områdets natur-, kultur- och rekreationsvärden samt att värna den biologiska mångfalden. Och regeringen menade att dess förslag kunde förväntas ”medföra en stor samhällsekonomisk vinst för Stockholmsregionen genom att främja en uthållig samhällsutveckling

och en god livsmiljö för boende och företag i regionen”.

I denna bok belyses hur lagstiftningen har tillämpats och vilka lärdomar som kan dras efter nationalstadsparkens förs-ta sju år. Här diskuteras också frågor kring natur- och kulturvärden och behov av utvecklingslinjer vad gäller såväl förvaltning, rätts-tillämpning som lagstiftning.

Nationalstadsparken har liknats vid ett experiment i hållbar utveckling och är på så sätt av intresse för alla dem som intresserar sig för och brottas med frågor om hur en hållbar samhällsutveckling ska kunna uppnås. Boken vänder sig därför till såväl allmänheten, tjänstemän och politiker som till studerande och forskare i olika ämnen.”

Redaktörer är Lennart Holm och Peter Schantz. I förra numret av Haga-bladet återfinns en utförligare presentation av bokens innehåll.

MEMLEMMAR KAN INHANDLA BOKEN FÖR 390 KRONOR,
20 procents lägre pris än i bokbandeln. Frakt tillkommer.

Boken är rikt ill. med foton, bilder och kartor. 274 sidor; hårda pärmar.

Kundtjänst Formas, tel 08 – 690 95 22, e-post: formas.lidi@liber.se.

Ange beställningsbeteckning 3-2002/0001.

OBSERVERA! ERBJUDANDET GILTIGT T.OM. 30 SEPTEMBER -02